

УДК 336.143.01

В. Г. Боронос,
д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту,
Сумський державний університет, м. Суми

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТЕРИТОРІЇ

В статті проаналізовані сучасні підходи до оцінки фінансових можливостей території, розглянуті їх переваги та недоліки. Досліджено сутність та основні складові фінансового потенціалу території, показники ефективності його формування та використання, застосування яких сприятиме розробці ефективного механізму управління розвитком території у державній фінансовій політиці.

In article modern approaches to an assessment of financial opportunities of the territory are analysed. Their advantages and disadvantages are considered. The essence and the main components of financial capacity of the territory, indicators of efficiency of its formation and use which application will promote development of the effective mechanism of management by territory development in the state financial policy is investigated.

Ключові слова: оцінка, фінансові можливості, розвиток території, потенціал, управління.

Keywords: assessment, financial opportunities, territory development, potential, management.

Постановка проблеми. Основою ефективної фінансової політики держави є адекватна оцінка фінансових можливостей території та країни в цілому з подальшими діями по плануванню та управлінню фінансовими ресурсами на базі отриманих результатів. Оцінка фінансової складової економічного потенціалу не лише дозволяє визначити максимальний розмір фінансових ресурсів, що здатна одержати територія, але і визначити ступінь використання фінансового потенціалу, рівень залучення фінансових ресурсів, якими потенційно володіє територія, у фактичний обіг, оцінити ефективність державної фінансової політики шляхом порівняння значень фінансових потенціалів за декілька періодів, а також визначити величину резервів, якими володіє економіка території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління потенціалом різноманітних економічних систем, його сутність, структура, принципи формування та роль у забезпеченні життєздатності цих систем висвітлені у наукових працях Л. І. Абалкіна, О. Ф. Балацького, О. І. Барановського, Т. А. Васильєвої, Ю. І. Булатова, В. М. Гейця, Т. В. Дороніної, С. М. Козьменка, С. В. Зенченко, С. В. Леонова, Ц. Г. Огонь, О. М. Теліженка та інших. Методологічні підходи до оцінки фінансового потенціалу території розглядаються у роботах А. Б. Ахмедова, Д. А. Гайанова, П. А. Ібрагімова, К. В. Іоненко, Р. А. Прокопенко та інших. Водночас, незважаючи на наявність доволі значної кількості публікацій з окреслених питань, дослідження у цьому напрямку, на наш погляд, потребують подальшого розвитку.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до оцінки регіонального фінансового потенціалу території та визначення системи цілей, принципів та критеріїв його формування, формалізація загальних підходів до визначення фінансових можливостей території, розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення стійкого розвитку економіки території.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць з питань методології оцінки фінансового потенціалу дозволив виділити декілька принципово різних підходів до визначення фінансового потенціалу території. До найбільш розповсюджених методичних підходів можна віднести наступні:

- 1) статистичний підхід або метод оцінки фінансових ресурсів;
- 2) порівняльний підхід;
- 3) оцінка з використанням макроекономічних показників;
- 4) аналіз за допомогою спеціальних показників;
- 5) регресійний аналіз;
- 6) змішаний підхід.

Статистичний поелементний підхід до оцінки фінансового потенціалу території характерний для цілого ряду дослідників і відрізняється як правило складовими, що становлять фінансовий потенціал, а також переліком показників, які використовуються для оцінки цих складових.

Згідно з підходом, розробленим Гайановим Д. та Япаровою А., оцінка фінансового потенціалу полягає у знаходженні суми фінансових ресурсів за наступними структурними елементами: бюджетний потенціал; фінансовий потенціал підприємств; фінансовий потенціал населення [4].

Згідно з запропонованою Гайановим Д. та Япаровою А. методикою передбачається розрахунок фінансового потенціалу у трьох вимірах:

- 1) за структурними елементами і в цілому в грошовому вимірі – для визначення обсягу фінансових ресурсів, що генеруються територією;
- 2) за структурними елементами і в цілому в грошовому вимірі на душу населення – з метою визначення забезпеченості населення фінансовими ресурсами і проведення порівняння з фінансовими потенціалами інших територій;
- 3) за структурними елементами і в цілому в нормованому вигляді – для кластеризації територіальних утворень, що входять до складу аналізованої території [4].

Даний підхід, на нашу думку, в основному стосується оцінки фактично реалізованого фінансового потенціалу і не враховує цілого ряду важливих фінансових ресурсів як-то інвестиції, фінансові ресурси банківської системи та небанківських фінансових установ, наявність збережень у населення, наявні основні засоби підприємств тощо. Таким чином, оцінка за даним підходом дає лише поверхневі результати, які не дозволяють визначити реальний фінансовий потенціал території.

Більш адекватний підхід, на нашу думку, пропонується Булатовою Ю. [2]. Оцінку фінансового потенціалу пропонується здійснювати шляхом визначення обсягів бюджетно-інвестиційного потенціалу території, фінансових ресурсів населення, власних фінансових ресурсів організації, фінансових ресурсів фінансово-кредитних організацій та фінансових ресурсів зовнішніх заповищень.

Незважаючи на більш розширений перелік складових фінансового потенціалу, перелік показників, що їх формують, на нашу думку, є неповним та місцями суперечливим. Наприклад, заощадження населення, що становлять основу фінансового потенціалу даної складової не включені до показників її розрахунку. Певні методологічні недоліки характерні для кожної зі складових, що унеможливує адекватну оцінку фінансового потенціалу за умов використання даної методики в авторському вигляді.

Прокопенко Р. пропонує розділяти фінансовий потенціал території на дві складові – реалізований і нереалізований [7]. В табл. 1 наведено перелік показників оцінки фінансових потоків, що складають фінансовий потенціал.

Таблиця 1. Показники оцінки фінансових потоків, що складають фінансовий потенціал [7]

Вид фінансового потенціалу	Характеристика виду фінансового потенціалу	Показники оцінки фінансових потоків
Реалізований фінансовий потенціал		
Первинний потенціал	Загальний обсяг випущеної продукції	- обсяг відвантажених товарів власного виробництва в промисловості у діючих цінах кожного року; - обсяг відвантажених товарів власного виробництва сільськогосподарських організацій у діючих цінах кожного року; - оборот роздрібної торгівлі у діючих цінах кожного року; - оборот громадського харчування в діючих цінах кожного року; - обсяг платних послуг населенню у діючих цінах кожного року.
Поточний потенціал підприємств	Проміжне споживання в процесі виробництва	- витрати на виробництво продукції (собівартість);
Інвестиційний потенціал підприємств	Валове накопичення фірм	- інвестиції в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування у діючих цінах кожного року.
Поточний потенціал домогосподарств	Витрати на кінцеве споживання домогосподарств	- витрати на купівлю товарів; - оплата послуг; - обов'язкові платежі та різноманітні внески.
Поточний потенціал бюджету	Витрати бюджету на фінансування поточних витратних повноважень	- доходи місцевого бюджету, у тому числі кошти в рамках міжбюджетних відносин.
Інвестиційний потенціал бюджету	Витрати бюджету на фінансування розвитку території	Витрати бюджету на фінансування розвитку території.
Загальний фінансовий потенціал з урахуванням витоків і вилучень	Загальний обсяг випущеної продукції, скорегований на величину перерозподілу коштів за міжбюджетними відносинами	Загальний обсяг випущеної продукції, скорегований на величину перерозподілу коштів за міжбюджетними відносинами
Нереалізований фінансовий потенціал території		
Потенціал домогосподарств	Різниця між доходами і витратами	
Потенціал фірм	Різниця між валовими заощадженнями і накопиченнями	
Сумарний потенціал	Різниця між загальним фінансовим потенціалом (з урахуванням витоків і вилучень) і сумарним поточним та інвестиційним потенціалом підприємств і домогосподарств	

Більш розгорнуте дослідження залежності стадії економічного розвитку і величини потенціалу території було проведене в монографії «Соціально-економічний потенціал регіону» під загальною редакцією Балацького О. Згідно з його результатами, розвиток фінансового потенціалу території та його складових елементів пов'язаний з загальними тенденціями еволюції суспільства та господарства. Потенціал має оцінюватись по-різному на різних стадіях розвитку, при тому що «фізичні» характеристики території (площа території, кількість населення, кількість підприємств і банків тощо) залишаються незмінними. Розглядаючи результати отримані в аналізованій монографії, можна виділити наступні стадії розвитку фінансового потенціалу, які наведені на рис. 1 [8].

Отже, для отримання об'єктивної і більш точної оцінки фінансового потенціалу необхідно враховувати економічний цикл та стадію розвитку, на якій наразі перебуває потенціал досліджуваної території.

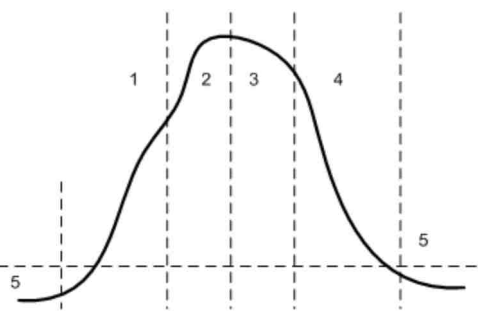

Рис. 1. Стадії розвитку фінансового потенціалу

- 1 – потенціал недовикористовується; 2 – потенціал використовується повністю і ефективно;
- 3 – потенціал використовується ефективно; 4 – потенціал відпрацьовано (частково зруйнований);
- 5 – потенціал частково/повністю зруйновано.

Таким чином, статистичний підхід оцінки фінансового потенціалу стійкого розвитку економіки у більшості вчених зводиться до визначення переліку показників, що його формують, з подальшим приведенням їх до єдиного вимірника (грошового) та визначення арифметичної суми значень цих показників.

Більш простим варіантом комплексного оцінювання фінансового потенціалу об'єкту є порівняльне дослідження декількох об'єктів з метою виявлення більш ефективних та динамічних відносно інших. Інформація про максимальні можливості при даних умовах в такому випадку закладена в показниках кращих об'єктів. Дана методологія отримала назву порівняльного підходу визначення фінансового потенціалу.

Основною проблемою статистичного підходу є те, що він оцінює наявні та частково потенційні фінансові ресурси за різними складовими, не даючи та не використовуючи при цьому інформацію щодо рівня використання фінансового потенціалу. Володіння такою інформацією для конкретної території вкупі з порівняннями її з інших територій надає додаткові або альтернативні можливості для оцінки фінансового потенціалу. Саме ця логіка і складає основу порівняльного підходу.

Згідно з цією методологією, формується база інформації щодо генерації фінансових ресурсів тим чи іншим показником – з позиції визначення розміру фінансового потенціалу доречно брати не середні по країні, а максимальні значення обсягів генерованих фінансових ресурсів. Далі формується набір корегуючих коефіцієнтів, які б відображали специфіку тієї чи іншої території. Підсумковим етапом є розрахунок фінансового потенціалу території, коли на базі показників конкретної території, з урахуванням потенціалу їх реалізації по генерації фінансових ресурсів, визначається розмір фінансових ресурсів, що здатна генерувати конкретна територія [6, 11].

Величина фінансового потенціалу території залежить не тільки від якості роботи підприємств, галузей економіки, але і від ряду інших факторів. Так, наприклад, в промисловості на одного працівника припадає прибутку значно більше ніж сільському господарстві. Крім того є галузі априорі більш доходні та прибуткові, ніж інші. Таким чином, недоліками даного підходу є неврахування того факту, що території не є абсолютно рівними як за природними умовами, так і за економічною структурою, відповідно потенційні можливості їх відрізняються [1].

Таблиця 2. Показники для оцінки фінансового потенціалу економіки згідно різних варіантів статистичного підходу

Автор(и) методики	Складові фінансового потенціалу	Показники для оцінки фінансового потенціалу
Гайнанов Д., Япарова А.	Бюджетний потенціал	Податкові надходження бюджету; Неподаткові доходи бюджету; Бюджетні трансферти.
	Фінансовий потенціал підприємств	Прибуток; Амортизація; Підприємницький дохід.
	Фінансовий потенціал населення	Грошові доходи населення.
Булатова Ю.	Бюджетно-інвестиційний потенціал	Профіцит бюджету; Коштів бюджету, що спрямовуються на інвестиційні цілі
	Фінансові ресурси населення	Вклади населення в цінні папери, в нерухомість та майно; Залишок невикористаних коштів (різниця між доходами і витратами з урахуванням сукупних вкладень).
	Власні фінансові ресурси організацій	Прибуток; Амортизаційних відрахувань.
	Фінансові ресурси фінансово-кредитних організацій	Залучені кошти у фізичних та юридичних осіб за виключенням резервів під ці операції.
	Фінансові ресурси зовнішніх запозичень	Кошти, що перерозподіляються з бюджетів інших рівнів, а також іноземні інвестиції та запозичення.
Іванова Т. Прокопенко Р.	Поточний фінансовий потенціал	Матеріальні витрати на виробництво продукції, товарів, послуг; Витрати домогосподарств на купівлю товарів і оплату послуг.
	Інвестицій фінансовий потенціал	Прибуток підприємств; Амортизація; Вкладання в основний капітал; Приріст запасів; Короткострокові фінансові вкладення; Обсяг заощаджень населення.
	Бюджетний потенціал	Податкові та неподаткові надходження, що можуть бути зібрані в рамках конкретної території.
Голодова Ж.	Потенціал підприємств і організацій	Прибуток; Амортизаційні відрахування.
	Бюджетно-податковий потенціал	Податкові і неподаткові доходи бюджетів територій; Кошти, що поступають з інших бюджетів.
	Потенціал кредитних і страхових компаній, інвестиційних і пенсійних фондів	Власні та залучені кошти банків та небанківських установ; Балансова вартість їх майна.
	Потенціал домашніх господарств	Кошти у вигляді заощаджень поза банківської системою.
Даниленко А.	Фінанси держави	Доходи зведеного бюджету; Позабюджетні фонди; Залучення на внутрішньому ринку; Золотовалютні резерви НБУ.
	Фінансові ресурси підприємств	Власні кошти; Залучені кошти; Позикові кошти.
	Фінансові ресурси населення	Доходи; Заощадження; Кредити банківської системи.

Ще однією групою методів оцінки фінансового потенціалу територій є оцінка з використанням макроекономічних показників. Згідно з цим підходом розраховується результовий показник фінансово-економічної діяльності території, який і буде виступати в якості бази для розрахунку фінансового потенціалу. На рівні держави таким показником є ВВП, а для територій – ВРП (валовий регіональний продукт) [3].

На думку Ахмедова А., обсяг валового внутрішнього продукту, виробленого в рамках конкретної території є найбільш точною та узагальнюючою характеристикою її поточного фінансового потенціалу. Саме його величина характеризує максимальну величину реальних фінансових ресурсів, що були використані на тій чи іншій території [1].

Саме такий підхід використовували Коломієць А. та Новікова Н. при розробці підходу до оцінки фінансового потенціалу (див. формула 1).

$$\Phi_{\text{ФР}} = \sum_{i=1}^n \text{НБ}_i \times K_i \times \text{ВРП} \quad (1)$$

де ФФР – фінансовий потенціал регіону;

НБ_i – національне багатство *i*-го елемента;

K_i – коефіцієнт ліквідності *i*-го елемента;

n – кількість елементів національного багатства;

ВРП – валовий регіональний продукт.

Під національним багатством фактично розуміється кількість фінансових ресурсів на одиницю ВРП.

Що стосується коефіцієнтів ліквідності, то вони вибираються досить умовно, виходячи зі стандартних співвідношень. Наприклад балансова вартість основних засобів має коефіцієнт 0.1, оборотні кошти підприємства в запасах товарно-матеріальних цінностей – 0.5, а грошові кошти населення в банках – 1 [5].

Одним із варіантів оцінки фінансового потенціалу є побудова рівнянь регресії, які б описували залежність між фінансовим потенціалом та конкретними фінансовими потоками, що його формують. Вважається, що даний підхід є найбільш точним з усіх аналізованих вище.

Метод регресійного аналізу не лише дозволяє привести розрізнені з точки зору вимірювання величини (чисельність населення, кількість підприємств, податкові ставки, обсяги зовнішньої торгівлі, ВВП, рівень інфляції тощо) до єдиного грошового знаменника, але і дозволяє, використовуючи прогнози з різних джерел (Кабінет Міністрів, Національний банк, МВФ, Світовий банк, аналітичні агенції, незалежні експерти тощо), розрахувати різні варіанти значень генерованих фінансових ресурсів, умовно розділивши їх на оптимістичний сценарій, песнімістичний, консервативний і т.д.

На думку Фролова С. з точки зору оцінки фінансового потенціалу найбільш цікавою є лінійна багатофакторна модель, оскільки дозволяє не лише спрогнозувати майбутнє значення фактичного потенціалу, але і, що головне, дає змогу оцінити номінальний потенціал, тобто максимальну спроможність щодо формування фінансових ресурсів.

Лінійна багатофакторна регресія має наступний вигляд (формула 2):

$$Y = b + a_1 \times x_1 + a_2 \times x_2 + \dots + a_n \times x_n, \quad (2)$$

де Y - залежна змінна, результуючий фактор – обсяг фінансового потенціалу території в грошових одиницях;

b - вільний член, який фактично показує розмір зміщення теоретичного розподілу відносно фактичного і є константою;

x_1, x_2, \dots, x_n - незалежні змінні, набір факторів, що визначають розмір бюджетного потенціалу, здійснюють найбільший вплив на його формування;

a_1, a_2, \dots, a_n - коефіцієнти при відповідних змінних моделі. Вони, нормують розмірність змінних, приводячи її до одного знаменника (в нашому випадку гроші), а також характеризують ступінь впливу кожної зі змінних на підсумковий результат. З точки зору оцінки номінального потенціалу цікавим є знак коефіцієнту. Якщо він невід'ємний, то існує пряма залежність між залежним і незалежним факторами. Якщо він від'ємний, то такий зв'язок є оберненим. І в такому випадку фактично вказує на розмір недовикористання потенціалу. Тобто з'являється можливість оцінити номінальний (максимально можливий) потенціал при заданих умовах. Для цього змінні, що здійснюють негативний вплив прирівнюються до нуля. І одержане значення залежної змінної і буде максимально можливим фінансовим потенціалом за даних умов [10].

Недоліком регресійного підходу є його відносна складність, а також необхідність наявності достатньої кількості точок спостереження для формування адекватної моделі. У випадку з Україною та її відносно молодю економічною та статистичною системою ця проблема взагалі є першочерговою.

Ряд вчених, говорячи про оцінку фінансового потенціалу території, пропонує використовувати не арифметичну оцінку фінансових потоків, що генеруються в рамках конкретної території, а оцінювати швидкість здатність до генерації цих потоків, яка в свою чергу залежить від цілого ряду факторів. Вплив цих факторів пропонується оцінювати за допомогою розрахунку показників, які з одного боку дають загальну характеристику території (площа, кількість населення тощо), а з іншого – група показників, що характеризують стан та обсяг джерел формування фінансових ресурсів території (обсяг валового регіонального продукту, наявність основних засобів, обсяги роздрібної торгівлі тощо).

В таблиці 3 наведено перелік найбільш значимих показників по кожній з розглянутих груп.

Таблиця 3. Показники, що впливають на рівень та оцінку фінансового потенціалу стійкого розвитку економіки території [9]

Група показників	Показники
Показники загальної характеристики території	<ul style="list-style-type: none"> - площа території; - загальна чисельність населення (у тому числі кількість міського і сільського населення, кількість пенсіонерів тощо); - показники демографічного стану регіону (народжуваність, смертність, міграційні рухи, рівень навантаження працездатного населення непрацездатними особами та дітьми тощо); - стан ринку праці (рівень безробіття, співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці тощо); - структура економічної системи території (частки промислового і аграрного секторів); - кількість суб'єктів підприємницької діяльності (за видами, сферами, розмірами, обсягами діяльності).
Показники, що характеризують стан та обсяг джерел формування фінансових ресурсів території	<ul style="list-style-type: none"> - загальні результати фінансово-економічної діяльності регіону (обсяг валового регіонального продукту, обсяги зібраних податків, обсяг роздрібної торгівлі тощо); - показники інвестиційної привабливості території (обсяги інвестицій, в тому числі іноземних, темпи зростання інвестицій); - бюджетні показники (обсяг доходів, видатків, трансфертів); - показники фінансової інфраструктури (кількість банків, обсяг активів банківської системи території); - показники зовнішньоекономічної діяльності регіону (обсяги імпорту, експорту, сальдо торгівельного балансу тощо).

Підходом до оцінки фінансового потенціалу території, що намагається використовувати позитивні моменти розглянутих вище підходів є змішаний або комбінований. Він передбачає розробку методики оцінки фінансового потенціалу, що включає в себе статистичні дані, експертні оцінки, порівняльні характеристики та функціональні залежності між різними показниками, на базі яких будується система бальних оцінок величини фінансового потенціалу. Такий підхід характерний для рейтингових агентств та різних міжнародних інститутів.

Висновки. Таким чином, аналіз підходів до оцінки фінансового потенціалу засвідчив відсутність певної усталеної методології. Існуючий плюралізм думок з одного боку дозволяє максимально широко подивитись на оцінку фінансового потенціалу, а з іншого – не дає можливості точно та адекватно його оцінити. Так більшість науковців ігнорують той факт, що фінансовий потенціал – це в першу чергу здатність до генерації певного обсягу фінансових ресурсів, тому є величиною імовірною. Найбільш розповсюдженим та популярним в науковому середовищі є статистичний підхід, за яким фінансовий потенціал оцінюється як арифметична сума складових, що, в свою чергу, включають певні показники.

Методологія оцінки фінансового потенціалу території, незважаючи на досить різноманітний інструментарій на сьогодні не є досконалою і вимагає переосмислення з метою наближення до економічних реалій та підвищення якості результатів. Перспективними на наш погляд є методичні підходи, що базуються на регресійному аналізі та аналізі макроекономічних показників. Таким чином, оптимальним підходом до побудови методики оцінки фінансового потенціалу буде змішаний, який дозволяє на базі поєднання кращих рис інших методів забезпечити максимальну його адекватність та точність.

Список використаних джерел

1. Агентство Fitch нанесло удар по євро, понизив рейтинг Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://forexpro.ua/kommentarii_rynka_foreks_ot_vtb24.php?id=11392.
2. Боронос В. Г. Теоретичні засади функціонування фінансового механізму управління інноваційним розвитком економіки / В. Г. Боронос, К. В. Савченко // Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку : монографія / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, В. Г. Боронос. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – С. 121–136.
3. Боронос В. Г. Фінансовий потенціал підприємств регіону: основні види та фактори росту // Сучасні проблеми управління виробництвом: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Донецьк, ДонНТУ, 14-15 жовтня 2010 р. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010 – С. 66-67.
4. Боронос В. Г. Формування комплексної методики оцінки фінансового потенціалу регіону // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 6-7 травня 2010р. / редкол.: О. В. Прокопенко та ін. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – С. 38-40
5. Боронос В. Г., Малахова Л. С. Підходи до удосконалення економічного механізму забезпечення екологічної безпеки розвитку території // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених "Сучасні підходи, методи і моделі в управлінні фінансами: економічний і соціальні аспекти". – Хмельницький, 2009. – С. 21-22.
6. Боронос В. Г., Савченко К. В. Теоретичні засади функціонування фінансового механізму управління інноваційним розвитком економіки // Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку : Монографія / За заг. ред. Т. А. Васильєвої, В. Г. Боронос. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009.– С. 121-136.
7. Боронос В. Г., Снопченко А. В. Дефіцит ресурсів та інноваційний розвиток – проблеми пошуку компромісу // Вісник національного аграрного університету, серія "Фінанси і кредит", №1 (24), 2008 – С. 339-343.
8. Бюджетний Кодекс України від 8 липня 2010 року N 2456-VI.
9. Бюджетний процес в зарубіжних державах / Н.М. Касаткина и др. М.: ИНИОН РАН, 1996. – 326 с.
10. Васильєва М. В. Роль балансу фінансових ресурсів регіона в реалізації ефективної фінансової політики // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 7 – С. 54-56.
11. Вдовенко Л. О. Фінанси: Навч. посіб. [Текст] / Л. О. Вдовенко, Н. М. Сушко, Н. Д. Фаюра – К.: Центр учбової літератури. – 2010. – 152 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"